

STM 1934

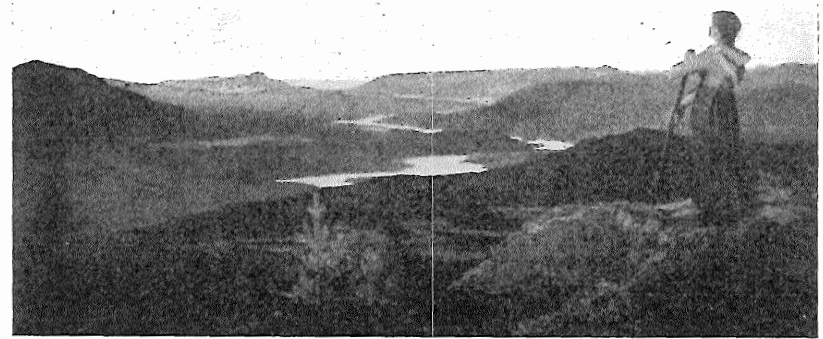
Vilse i vall

Skogstrollets polska - En litteraturhistorisk folkmelodi

Av Nils Dencker

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikkforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Lurblåzerska

Efter oljemålning »Mellan by och säter» av H. Masolle

VILSE I VALL

SKOGSTROLLETS POLSKA — EN LITTERATURHISTORISK FOLKMELODI

Av NILS DENCKER (Sköldinge)

Titeln på denna uppsats är tagen ur Gustaf Frödings
Vallarelåt:

Hör du ej bjällrorna, hör du hur sången
vallar och går och går vilse i vall?
Korna de råma och påskynda gången,
följa i lunk efter jäntans trall.

Hör, hur det ljuder kring myr och mo:
Lilja — mi Lilja — mi Lilja — mi ko!
Eko vaknar i bergigt bo,
svarar ur hållarne
långt norr i fjällarne
Lilja — mi Lilja — mi ko!

I anmärkningarna från 1902 säger Fröding om rad 2 »Vad är det att *gå vilse i vall?* — omotiverad ljudlek» och om rad 6 »Härstammar från ett musikstycke av min far, där ljuden äro mycket vackrare sammanfogade. Hans stycke torde i sin ordning föranletts av en verklig vallflickelåt.»

När jag var en li - ten pi - ga, gick jag vall med fä. Då
tap - pa' jag bort Skäll - kö och Hafsstjär - na mä'; Då gick jag på ett
li - tet berg, och lóc - ka och grät; Så fick jag hö - ra var Hafsstjär - na
röt, Lång, långt bort i andromen löt. »Tyst», sad' grä - na, »Du får väl i -
gen na'», Talla ba' mej in - - te fal - la, Vi - a ba' mej
in - te skri - a, Björ - ka lo - va mej disk om dask till kväl - la.

Sången om den förlorade kon, som jag här kallat Gullstjärnesången. Richard Dybeck, Svenska vallvisor och hornlåtar, nr 15. Från södra Dalarna.

Faderns komposition »Kolilja» omnämner Mauritz Hellberg i sina Frödingsminnen s. 85 jämte de ord, som löjtnant Fröding skall ha bifogat melodien:

Koko, koko, koko.
Ko Lilja, mi ko,
ko Lilja, mi ko,
ko Lilja, ko Lilja, ko Lilja, mi ko!
Göken han gal
och vinden är sval

— — —
och ängen har tagit sin blommiga sja.

Om melodien härtill säger Hellberg att den började med en vanlig göklåt och fortsatte i de två följande raderna »med

en variation på ungefär de toner, som kunna frambringas ur en vanlig lergök, och utvecklades sedan helt enkelt.»

Man kan tillägga att löjtnant Frödings musikstycke är en liten folkmusikalisk svit, bestående av gökrop, kolocklåt och barnsång. Vallarelåtens vilse i vall förefaller inte vara med häruti. När Gustaf Fröding 1902 ogillar dessa ord i dikten såsom varande en omotiverad ljudlek, beror helt säkert hans klander ytterst därpå, att han ej kunnat erinra sig det vilsna i barndomsminnet av faderns dikt Kolilja. Vid en genomläsning av Vallarelåt torde för de flesta skaldens egen kritik förefalla berättigad. Dikten ser idyllisk ut, som en mild tavla av Edvard Bergh. Däri finnes intet av det böcklinska artisteri, som präglar skaldens Skogsran. Allt andas fridfullhet: en svensk skogsbild med granar och tallar. På fästigen i bakgrunden vandra kreaturen bort från betraktaren. Säkert på väg mot vallen. Vart skulle de annars gå? De bruka ju alltid hitta hem, odjuren ha försvunnit för langesedan. Jäntan ropar men det är väl endast för att öva sig, för nöjes skull. I Vallarelåten dallrar bjällerklängen, faller och stiger. Skogen blir tyst och mörkret kommer smygande. Träden sova. Vallflickan och hjorden tåga bort i stillheten. Endast den vallande låten går kallande.

Fjärmare klingar den höga sopranen,
vallar och går och går vilse i vall.

Men vadan detta vilse i vall? Är det mörkret, i mörker går allting vilse? Å nej.

Vid jämförelse med upptecknad tradition framträder den äkta stämningen i dikten. I »Från Gästrikebygder» 1927, s. 98 berättas om en kolaregubbe Sundberg från Fors by i Hamrånge, att han ofta hörde skällor kring milan. Det är trolldom, sade Sundberg. En gång hade han en kamrat med sig, när skällorna tydligt hördes. Denne var övertygad om att det var får, som gått vilse om hösten och blivit kvar i skogen. Han sprang efter ljudet för att söka taga reda på dem och aktade ej om Sundbergs varnande ord, att det där var saker, som han ej skulle bry sig om. Hur han än sprang kom han aldrig närmare bjällerklängen. »Det var eggande, men då Sundberg, som skyndat efter, ropade på honom, insåg han slutligen, att det var bäst att vända om i tid.»

Man skulle vilja tillägga Frödings ord:

Fjärmare klingar den höga sopranen,
vallar och går och går vilse i vall.

Vilse i vall, är det trollens verk? De förvilla människorna och taga dem. Har det vilsna kommit med i Vallarelåt, därför att den unge skalden anade, att den skildrade idyllen gömde på dova hemligheter? Å nej.

Emellertid; diktaren har rätt gent emot granskaren Fröding: det skall vara vilse i vall. Inte därför att alliterationen är så trevlig att utsäga, inte därför att det vilsna fördjupar diktens pastoralala innehåll eller locklåten införande fordrar det. Det är med i dikten därför att temat existerar redan bakom den förlåt, som döljer diktens tillkomst. Inga konstnärliga eller intellektuella skäl ha talat för det vilsna i Vallarelåt, men det skall vara med, ty motivet har funnits till förut.

Gustaf Frödings förmodan, att en verklig vallflickelåt ligger bakom faderns musikstycke, är riktig. Härvidlag kommer man närmast att tänka på en barnsång i form av vallkväde, som förekommer i Norge och på allsvenskt område ända bort till Finland och Estland. I denna sång omtalas, efter en kort inledning, att en flicka går vall i skogen eller på mossen med sina kor. Hon tappar bort sin bästa skälleko Gullstjärna. De omgivande träden tala till henne och ge olika råd. Aspen bad henne springa och leta, säljen bad henne sitta och leka, björken lovade henne ris till kvällen. [Björkriset ägde förr en uppfostrande verkan, så ock här. Plikten segrade.] Hon gick upp på ett högt berg och ropade efter Gullstjärna. Långt borta i fjärran, norr om fjällen, hördes bjällerklängen. Den kom från landet, där göken gal och svalan sjunger, där löken växer och det är ljuvligt att vara.

Av denna barnsång finnas två äldre värmländska uppteckningar, gjorda av L. Borgström under en antikvarisk resa 1845.

Sätter mej på en huske låg
Och husker mej så gärna,
Tapte bort mi Bjelleko
Och den heter röda Gullstjärna.
Talla bad mej jag skulle gå på en högan back' och kalla:

Då hörde jag det ringde och det ringde i bjella
Långt nol och öst under de höge bergsåsa.
Via bad mej bia:
Aspa bad mej inte hasta:
Runna bad mej ränna:
Sälja bad mej välja:
Och Bjerka lofve mej ris på ryggen te qväll.

Den andra lyder:

Satte jag mej på min russe låg
Och russade mej så gerna:
Tappa jag bort mi Bjelleko,
Som heter röda Gullstjärna.
Röda Gullstjärna lockade jag,
Röda Gullstjärna svarade mej
Långt nol i berga.
Der galer göken,
Der växer löken,
Der sjunger svala
Der är godt att vara
Om sommaren den klara.

Lustigt nog utpekar en svenskestnisk uppteckning »Värmland» som landet, där göken gal och där det är lustigt att vara. För övrigt må anmärkas, att delar av vallkvädet förekomma som självständiga visor eller insprängda i andra.

Innan det ingås på folkmelodien med det vilsna, vars varianter här skola framhållas, böra några ord ägnas det inledande gökropet i Kolilja. Frågan om göktonerna i all-

Allegretto.

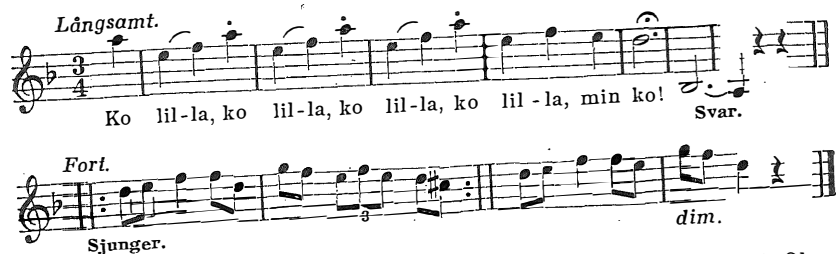

Ku - - ku, ku - - ku, hör - de du lil - la gö - ken,
Ku - - ku, ku - - ku, han har en li - ten frö - ken.

In - te har du, in - te har ja, vi få blott se på rö - ken.

Värmländsk gökvisa, upptecknad före 1879 av J. Olson. K. Mus. Akad. bibl.
En sådan har gett löjtnant Fröding idén till de inledande gökropen i Kolilja
men i Vallarelåt kommo de ej med.

Skogstrollets polska, som gett löjtnant Fröding idén till Kolilja. J. Olson
Femtio polskor från Wermland och Dal, Abr. Lundquists musikförlag.

mogens instrumentalmusik har Tobias Norlind på ett mycket intressant sätt behandlat i en uppsats i denna tidskrift 1930 och då insatt dem i ett omfattande sammanhang. På fiolen får två flageolettoner med kvartintervall föreställa gökens läte. Detta är föga illusoriskt, ty alla gökar gala i terser. Norlind förkastar också bestämt den tydningen av dessa flageoletter, att de skulle utgöra en direkt härmning av göksång.

På flera håll i vårt land åtföljes gökpolskan likväl av ord, som utpeka naturalistiska rop, t. ex.

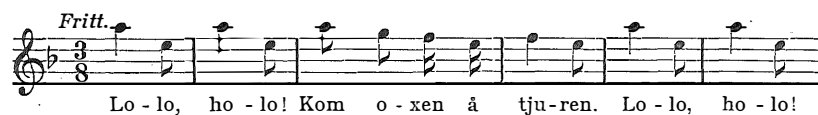
Ko, ko, sa göken, satt i grana.
Spel du, så dansa alla barna.

Det kan invändas, att orden äro tillkomna senare än melodien för att förklara namnet gökpolska. Ordet gauk (gök), säger Norlind, avser ej blott göksång utan även ett ideligt upprepat galande eller ropande. Gökmusiken skulle således vara en primitiv, katatonisk musik med många gånger omtagna små motiv.

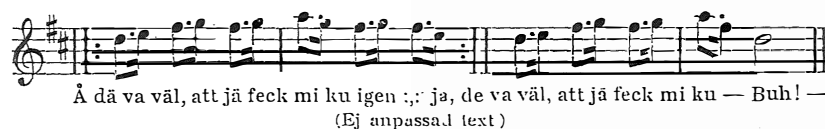
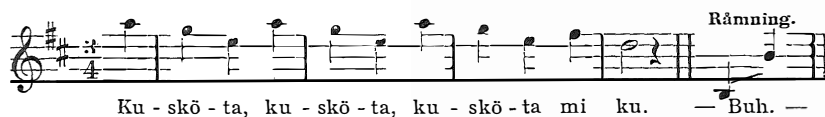
Från Värmland föreligger dock en uppteckning av en melodi med gökrop i tersintervall, precis likadant som i medeltidens tonmålade göksånger. Männe ej allmogespelmännens gökpolskor med flageolettspel äro en yngre efterbildning av melodier, som direkt härma gökens ku, ku? Gökropen i Kolilja härstammar säkerligen från en sådan gökvisa, vilken Frödings far kan ha hört någon gång. Av »vilse i vall»-låtens varianter innehåller blott en enda gökrop. En bi-dragande orsak till dessa gökrops förekomst kan vara Gullstjärnesångens ord, att göken gal i det förlovade landet.

Den här omnämnda gökvisan, som är upptecknad av järnkramhandlare J. Olson i Arvika, blev av honom insänd till K. Mus. Akad. bibliotek år 1879.

Vilseivallmelodien, i Värmland kallad Skogstrollets polska, är också insamlad av Olson och publicerad 1873 i hans Femtio polskor från Wermland och Dal på Abr. Lundquists musikförlag. Varför låten knutits vid skogsfrun, rända, är ej gott att säga. Skogsrän är, som Gustaf Fröding säger i sin dikt, »älskogsaktig och manfolksgalen», men någon siren är hon just ej. Hon kan fånga sitt olyckliga byte med rika skänker av jaktlycka och ensidiga behag, locka män i fördärvet med sång kan hon inte. En och annan gång ljuda i skogarna hennes rop på trollkreaturen; stora, präktiga djur, som den påpasslige och djärve kunde taga som god pris genom att kasta stål över deras ryggar. Då blevo verkligen rändas kor vilse i vall i människornas land, från vilket ingen

Den tidigast upptecknade vilseivallmelodien. I första reprisen söker vallflickan en förkommen tjur. Dennes råmande är uteslutet. Sedan dansar flickan en glad polska. Richard Dybeck, Svenska folkmelodier nr 65, från Hälsingland.

Bohusländsk variant av vilseivallmelodien med fullständig text. Folkminnen och folktankar 1918.

återvändo fanns. Det lyckliga slutet i polskan passar inte ihop med skogstrollet.

Även i Dalarne har melodien satts i samband med övernaturliga väsen. På Stora Kopparbergets område, där sägnerna helt naturligt inriktat sig på dolda skatter under jorden, är det bergfrun, som är ute och letar efter sina oxar, vilka kommit vilse i vall.

Men eljest är låten ett litet stycke allmogeprogrammusik. Beträffande en variant från Hälsingland, som är med i Richard Dybecks Sv. folkmelodier, framlägger upptecknaren, S. H. Wagenius, melodins program. Ett kreatur har förkommit i skogen och första repriserna föreställer vallflickans lockrop. Därpå följer djurets bölande svar, ej meddelat av insamlaren. Slutet är en trallande polska, som vallflickan uppstämmer i sin glädje över, att kreaturet återfunnits. Tonmålningen omfattar således en locklåt, kreaturets läte och en glädjeyttring, som fått formen av polska, och därför kallas det hela ofta för polska.

Upppteckningar med fullständig text äro sällsynta. En sådan finnes i Folkminnen och folktankar 1918 i David Arills uppsats Bondespelmän från norra Bohuslän:

Kusköta, kusköta,
kusköta, mi ku. —
[Rämning:] Buh! —
Å då va väl,
att jä feck mi ku igen, :
ja, de va väl,
att jä feck mi ku. —
Buh! —

Från Dalsland föreligger en variant med gökrop. Den är upptecknad 1916 av Axel Boberg. Här har programmet fått en något förändrad form. En gumma lockar på kvällen hem sin ko från skogen. Hon får då höra göken och blir så glad, att hon sjunger och dansar en polska. Även August Bondeson har i sin hembygd tillvaratagit låten.

En vacker variant — man tycker sig kunna i den förnimma östsvenskans fina, sjungande tonfall — är Otto Anderssons melodi från Petalaks i Vasatrakten. De hithörande rikssvenska lockropen markera dominanten och stora sekunden innan de hinna ner till slutet på tonikan. Det låter tryggt, tycker man, det är liksom ingen fara, att inte den försvunna kon skall komma till rätta. Den finländska vallflickan dröjer på molltonartens inledningston under sitt rop. I den tonen ligger oro och förtvivlan, och slutfallet på tonikan blir däri-genom särskilt manande, kallande. Och kon, hon svarar i samma målande stil — djuriskt omusikaliskt, som det skall vara. En svensk ko bölar i vall-låten helst på tonikan, mera idylliskt. Flickans avslutande glädjepolska är också utmärkt. Hennes sextondelar påminna både om lustig koloratursång

Västsvenska folkminnesföreningens arkiv. Variant av Skogstrollets polska med eko i st. f. rämning. Från Dalsland och Värmland.

Ko syt - - ta, ko syt - - ta, mi' ko.

Ko syt - ta, ko syt - ta, mi' ko.

Göken: Flag. Polska.

Vilseivallmelodien med råmning och gökrop. En gumma lockar hem sin ko får höra göken och sjunger och dansar en polska. Svenska låtar samlade av Nils Andersson, Dalsland nr 297.

och, vågar man nästan säga, Johann Sebastian Bachs glädjemålning i Kantate Nr 100 till orden »Man nehme sich in acht, wenn das Glück lacht».

Det syns på uppteckningarna att låten kommit i spelmannshänder. Med begärlighet ha spelmännen omfattat programmusik, som deras åhörare alltid lyssnade till med uppmärksamhet och värdesatte som humor eller märkvärdighet. I vilseivallmelodien var det särskilt djurlätet, antingen det togs med en baston på fiolen eller glissando, som intresserade. Låten har av spelmän varierats på många sätt, programmet har helt eller delvis tappats bort och ibland kan det blott vara en baston i melodien, som utvisar släktskapet. Dan Danielsson har påträffat melodien i Värmland i en form, som nära överensstämmer med Olsons Skogstrollets polska men

utan benämningen. Kons svar har blivit till ett eko, framställt genom flageoletter. Samma tanke som Frödings:

Eko vaknar i bergigt bo,
svarar ur hållarne.

Timas Hans i Ore spelade Bergtrollets polska för Nils Andersson. Det var så, att en spelman från Dalbyn en dag omkring år 1840 hade varit till skogs för att lägga in hö. Han blev ej färdig med sitt arbete och måste stanna kvar över natten på fåbodarna. En stund sedan han lagt sig

Heli kud - dona min, Heli kud - dona min.

1. 2.

Finländsk variant av vilseivallmelodien, upptecknad av Otto Andersson. Brage Årsskrift III, Helsingfors 1909, s. 175.

♩ = 112. 4

4 rit.

rit.

Bergtrollets polska, hörd av en spelman omkring år 1840 på Hedbodarna i Ore socken. Låten är en ombildning av vilseivallmelodien. Svenska låtar samlade av Nils Andersson, Dalarna I nr 13.

Upländsk folkmusik, utg. av Ruben Liljefors, Polska nr 64. Sades ursprungligen vara en hornlåt med kons svar. En omvandling av vilseivallmelodien.

hördes vallhorn ljuda östan för berget. Vallkullor kunde det ej vara, han kände på sig att det var bergtroll. Han lyssnade uppmärksam och lärde sig polskan men ej fullständigt, ty trollen drogo sina färde, så att han ej kunde uppfatta hela musiken. Nils Andersson blev glad över den sköna polskan: »underbart härliga vallåtoner.» Det var ingen vanlig bondpolska, som trollen den gången spelade vid Hedbodarna, utan vilseivallmelodien. Något har den ivrigt lyssnande spelmannen missmint sig, något har den skicklige Timas Hans tillagt ur egen fatabur, men locklåtens tongångar finnas kvar i 2:dra reprisen ändå.

Karl-Erik Forsslund har publicerat en vallhornslåt, som är upptecknad efter en spelman från Dalbyn för några år sedan. Här har programmet fått följande utformning: När vallflickan följde kreaturen på skogen spelade hon vallhornslåten vid middagstid på sovholm. (Så kallas kreaturens viloställe.) Efteråt råmade tjuren, som stod vid kanten av mossen, tre gånger. Spelmannen härmede djurlåtet medelst glissando på fiolen.

Ett annat exempel på hur spelmännen omändrat vilseivallmelodien visar en uppländspolska. Både locklåten och råmandet ha inarbetats i polskan, vilken härigenom fått 3-taktsfraser i första reprisen. Om inte upptecknaren, Wilhelm Lundgren, antecknat, att polskan skall föreställa en låt för vallhorn med kons svar i 3:dje och 6:te takterna, skulle man ej vågat främhålla sammanhanget.

I Finland har motivet förändrats på det sättet, att råmandet kommer från djävulen, som härmar den försvunna kon så naturtroget, att gumman blir lurad. Alltså: längst i väster kallas melodien Skogstrollets polska, i öster djävulspolska. Ha dessa benämningar något gemensamt? Jag vet inte. Faktum

En gumma sjunger efter sin ko i skogen. Djävulen svarar, råmande som en ko. Gumman, som tror hon funnit sitt kreatur, dansar och sjunger. Uppptecknad i Lojo av K. J. Fagerström. Brage, Årsskrift VII, Helsingfors 1914, s. 157.

I första reprisen sjunger djävulen från ett kärr. En gumma tror sig igenkänna sin kos råmande, blir glad, sjunger och dansar andra reprisen. Genom att upprepa sången lockar djävulen gumman längre ut i kärret. Melodien, som är från Lojo, kallas djävulspolska. Brage, Årsskrift VII, Helsingfors 1914, s. 158.

är, att en vanlig tysk spelmanspolonäs från senare hälften av 1700-talet i Finland fått namnet djävulspolska och en äldre sägen knuten till sig. Som Otto Andersson uppvisat, är den vida spridd därstädes. Man kan därför säga, att djävulsmusiken inte alltid är så särskilt märkvärdig. Kanske vilsevallmelodien är rätt gammal, från en tid då programmusik hos allmogen var ovanlig och härigenom lättare kunde bli uppseendeväckande etiketterad.

Lockropen i Vallarelåt och löjtnant Frödings Kolilja komma från den efter publiceringen 1873 lätt-tillgängliga Skogstrollets polska. Det är programmet från denna låt, som går igen i Gustaf Frödings vilse i vall.
